

Grażyna Żak

Instytut Nafty i Gazu, Kraków

Zastosowanie metod termogravimetrycznych do oceny stabilności termicznej dodatków detergentowych do oleju napędowego

Wprowadzenie

Od kilkunastu lat podstawowe tendencje w rozwoju silników Diesla związane są z konstruowaniem wysokociśnieniowych, bezpośrednich układów wtrysku paliwa. Zmiana konstrukcji (wtryskiwacze wielootworowe o zmniejszonych średnicach otworów) oraz parametrów pracy układów wtrysku paliwa (wysokie ciśnienie, sekwencyjny, bezpośredni wtrysk) poprawia sposób rozpylenia paliwa w komorze spalania silnika, prowadząc do zmniejszenia zużycia paliwa oraz obniżenia emisji toksycznych składników spalin [7, 8].

Skonstruowanie aparatury wtryskowej pracującej przy ciśnieniach osiągających ponad 2000 bar (2×10^8 Pa) spowodowało jednak wzrost temperatury oleju napędowego znajdującego się w zasobniku paliwa (*common rail*) – do około 100°C, a zastosowanie bezpośredniego wtrysku paliwa do komory spalania spowodowało dodatkowe podniesienie jego temperatury w końcówkach wtryskiwaczy

– do około 250÷350°C. Wysoka temperatura paliwa przepływającego przez aparaturę wtryskową może powodować jego degradację oraz wydzielanie osadów, powodujących zakokosowanie końcówek wtryskiwaczy.

Warunki pracy oraz konstrukcja układów wtrysku paliwa typu *common rail* (wysoka temperatura, wysokie ciśnienie, małe średnice otworów rozpylaczy paliwa) wymuszają stosowanie do zasilania nowoczesnych silników Diesla paliw o dużej odporności termicznej oraz skutecznych dodatków detergentowych, usuwających osady oraz zapobiegających ich powstawaniu.

Dodatki detergentowe muszą charakteryzować się wysoką odpornością termiczną; minimalna temperatura rozkładu substancji aktywnej tego typu dodatków musi być wyższa od temperatury panującej we wszystkich elementach układu wtryskowego nowoczesnych silników Diesla (tj. powinna przekraczać 250÷350°C).

Podstawy analizy termogravimetrycznej oraz różnicowej analizy termicznej

Istotą analizy termicznej jest pomiar zmian właściwości próbek badanych substancji, związanych ze zmianą temperatury [5]. W metodzie analizy termogravimetrycznej (TG – *Thermal Gravimetry*) rejestrowane są zmiany masy badanej próbki, natomiast w różnicowej analizie termicznej (DTA – *Differential Thermal Analysis*) – zmiany różnicy temperatur próbki badanej i próbki odniesienia, wywołane narzuconymi im reżimami temperaturowymi.

W pomiarach termogravimetrycznych pojemnik z badaną próbką, umieszczony w ogrzewanym piecu, przymoco-

wany jest do szalki wagi analitycznej. Pomiary TG polegają na rejestracji zmian masy substancji podczas jej ogrzewania lub chłodzenia – w funkcji czasu lub temperatury. Wraz ze wzrostem temperatury, zmiany masy próbki zapisywane są w formie krzywej termogravimetrycznej (TG) przez układ rejestrujący. Zazwyczaj aparatura przeznaczona do pomiarów termogravimetrycznych wyposażona jest w układ obliczający i wykreślający pierwszą pochodną krzywej termogravimetrycznej względem czasu lub temperatury (DTG – *Differential Thermal Gravimetry*).

Pomiary metodą różnicowej analizy termicznej polegają na jednoczesnym ogrzewaniu – w takich samych warunkach – próbki substancji badanej oraz próbki wzorcowej, a następnie na pomiarze temperatury obu tych próbek. Próbką wzorcową powinna być substancja, która w badanym zakresie temperatur nie wykazuje żadnych zmian wynikających z wydzielania lub pochłaniania energii. Temperatury próbki badanej i wzorcowej mierzy się zwykle przy pomocy termoołnów, połączonych różnicowo.

Termiczna analiza różnicowa umożliwia wykrywanie efektów cieplnych towarzyszących przemianom fizycznym lub chemicznym; przyrząd pomiarowy nie wykazuje różnicy potencjałów, jeżeli w badanej próbce nie występują żadne procesy związane z pochłanianiem lub wydzielaniem ciepła (temperatury próbki badanej i substancji wzorcowej są sobie równe). W przypadku reakcji endotermicznej (pochłaniającej ciepło z otoczenia) temperatura próbki jest niższa niż temperatura substancji wzorcowej i przyrząd

pomiarowy wykazuje napięcie odpowiadające różnicy temperatur. W przypadku reakcji egzotermicznej (wydzielającej ciepło do otoczenia) temperatura próbki jest wyższa od temperatury substancji wzorcowej – wówczas przyrząd pomiarowy także wykazuje napięcie odpowiadające różnicy temperatur, jednak napięcie będzie miało znak przeciwny niż w przypadku reakcji endotermicznej.

Połączenie obu metod analizy termicznej, pozwalających na badanie zmian wybranych właściwości fizycznych substancji pod wpływem zmieniającej się w określony sposób temperatury, umożliwia dokonanie oceny wybranych procesów, zachodzących w określonej substancji.

Metody analizy termicznej wykorzystywane są m.in. do badania reakcji chemicznych i przemian fazowych zachodzących podczas ogrzewania substancji, do wyznaczenia parametrów termodynamicznych i kinetycznych reakcji, a także do wyznaczania i porównywania trwałości termicznej badanych substancji.

Zastosowanie metod analizy termicznej do badania rozkładu termicznego substancji

Metody analizy termicznej stanowią podstawowe narzędzie do badań właściwości termicznych substancji chemicznych; zarówno w aspekcie badań podstawowych, jak również zastosowań użytkowych [1, 2, 4, 6]. Wyniki pomiarów z zastosowaniem metod analizy termicznej

stanowią obraz zjawisk elementarnych zachodzących w badanych procesach, a trwałość substancji w warunkach podwyższonej temperatury stanowi jeden z najistotniejszych czynników określających przydatność aplikacyjną znanych oraz nowych substancji.

Omówienie najistotniejszych czynników wpływających na rejestrowane krzywe TG, DTG i DTA

Stabilność termiczna substancji uwarunkowana jest zarówno czynnikami związanymi z ich budową chemiczną (wiązania nienasycone, charakterystyczne grupy funkcyjne itp.), jak również czynnikami pomiarowymi, związanymi z aparaturą pomiarową i sposobem prowadzenia badań.

Wykonując eksperymenty oraz interpretując wyniki analiz TG i DTA należy zdawać sobie sprawę z tego, że uzyskany w trakcie pomiarów wynik jest silnie uzależniony od warunków, w jakich pomiary te zostały przeprowadzone. W przypadku analizy termicznej wpływ warunków pomiarów na uzyskany wynik jest szczególnie istotny – co stanowi poważne utrudnienie w posługiwaniu się metodami analizy termogravimetrycznej oraz różnicowej analizy termicznej. Poznanie wpływu różnych parametrów na uzyskiwane kształty sygnałów w analizie termicznej pozwala na poprawną analizę wyników badań własnych oraz na ewentualne odniesienie tych wyników do badań przytaczanych w literaturze [3].

Rejestrowana postać sygnałów TG i DTA uzależniona jest od trzech grup czynników:

- związanych ze stosowaną aparaturą, szczegółami jej konstrukcji oraz sposobem prowadzenia eksperymentów,
- związanych z naturą fizyczną i formą badanej substancji,
- związanych z budową chemiczną substancji oraz rodzajem reakcji zachodzących w trakcie pomiarów.

Pierwsza grupa czynników obejmuje głównie rodzaj, typ i klasę dokładności wykorzystanej aparatury oraz materiał, konstrukcję i masę naczynek, w których umieszczona jest próbka, a także szybkość zmian temperatury i rodzaj substancji wzorcowej (DTA).

W grupie drugiej do najważniejszych czynników zaliczyć należy masę próbki, przewodnictwo cieplne i pojemność cieplną próbki oraz ich zależności temperaturowe (DTA).

Grupa czynników chemicznych obejmuje głównie parametry związane z typem reakcji chemicznych, którym substancja ulega w warunkach prowadzenia pomiarów. W grupie tej wymienić należy zmianę masy próbki – będącą wynikiem przebiegu reakcji i wydzielania produktu gazowego lub będącą efektem reakcji pomiędzy składnikiem atmosfery

gazowej a próbką (rodzaj gazu tworzącego atmosferę otaczającą próbkę oraz szybkość jego przepływu), możliwość występowania reakcji następczych i równoległych oraz

zależność parametrów kinetycznych badanej substancji od składu i ciśnienia atmosfery otaczającej próbkę, a także wielkość efektów cieplnych odpowiadających za sygnały DTA.

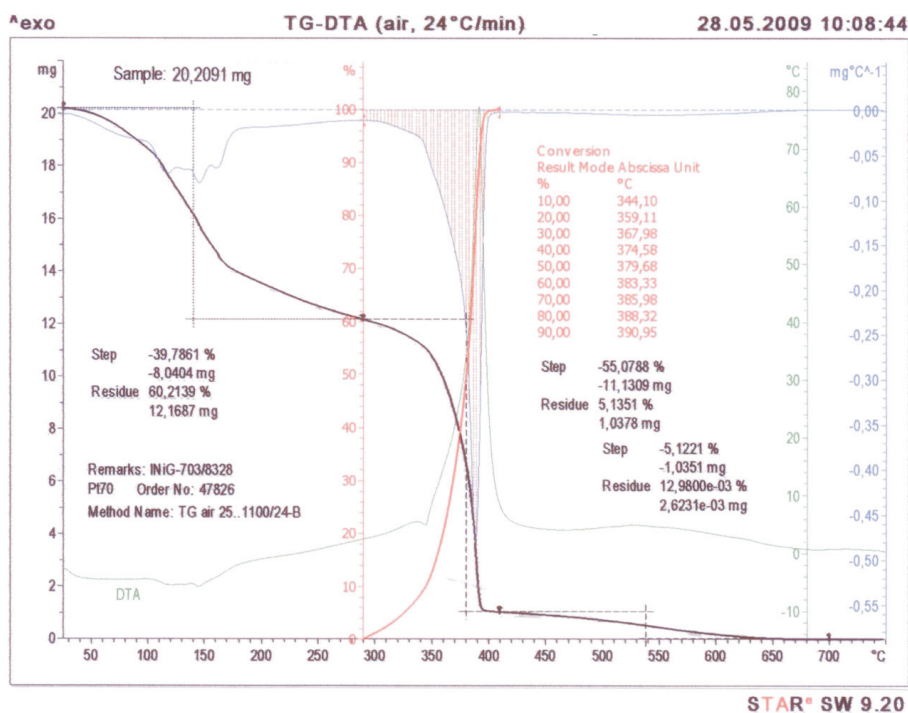
Omówienie wyników badań stabilności termicznej substancji detergentowych wykonanych z wykorzystaniem metod TG i DTA

W celu oceny stabilności termicznej zsyntezowanych substancji o potencjalnych właściwościach detergentowych (Detergent 1, 2 i 3) oraz próbki handlowego dodatku detergentowego (Detergent 4), w Laboratorium Analizy Termicznej Instytutu Ciężkiej Syntezy Organicznej „Blachownia” w Kędzierzynie Koźlu wykonano pomiary efektów cieplnych: metodą termogravimetryczną i różnicowej analizy termicznej. Zarejestrowane krzywe TG, DTG i DTA przedstawiono na rysunkach 1–4.

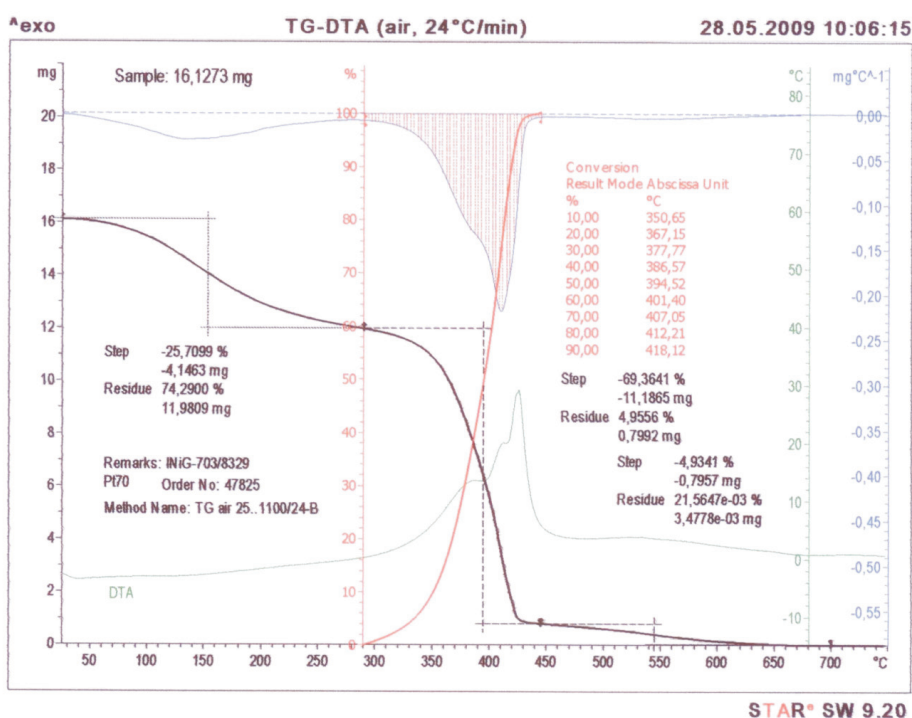
Zsyntezowane substancje to produkty acylowania poliamin bezwodnikiem polialkylenobursztynowym. Substancja aktywna handlowego dodatku detergentowego (dodatek detergentowy 4) zawiera amidowe oraz imidowe grupy funkcyjne.

Pomiary TG-DTA przeprowadzono w atmosferze powietrza ($100 \text{ ml} \times \text{min}^{-1}$), dla próbek analitycznych o takich masach, aby ciężar substancji suchej (tzn. po odparowaniu rozpuszczalnika) wynosił 12 mg (zawartości rozpuszczalników w próbkach wyznaczono na podstawie wstępnych oznaczeń TG), w naczynku Pt 70 μl , przy szybkości ogrzewania $\beta = 24^\circ\text{C} \times \text{min}^{-1}$, w zakresie temperatur $25 \div 750^\circ\text{C}$.

Interpretując wyniki badań TG i DTA szczególną uwagę zwrócono na warunki, w jakich badania te zostały przeprowadzone. Powietrze tworzące atmosferę

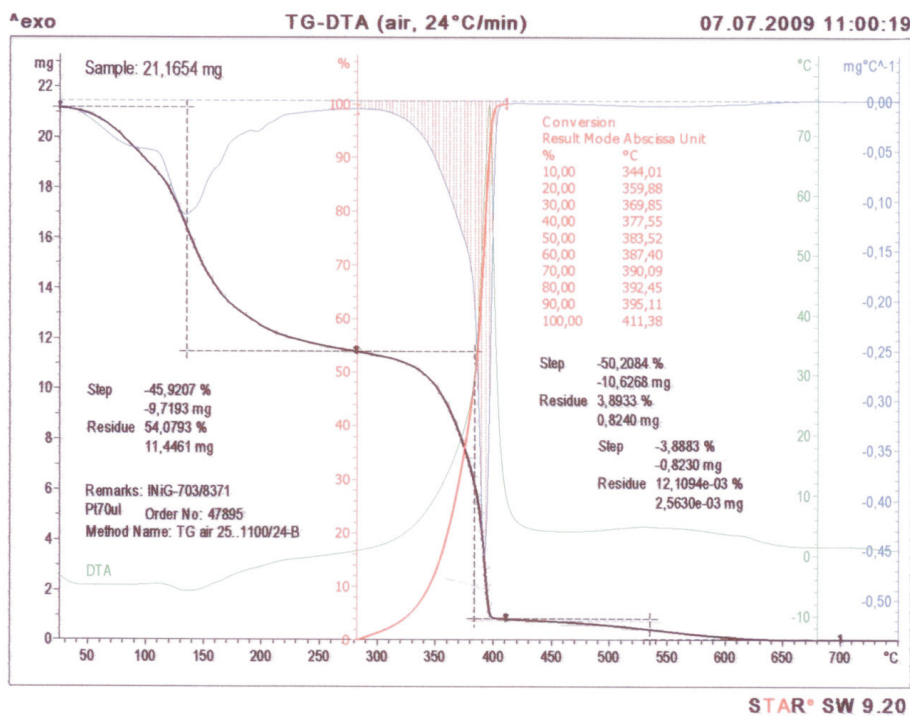

Rys. 1. Krzywe TG, DTG i DTA dodatku detergentowego nr 1

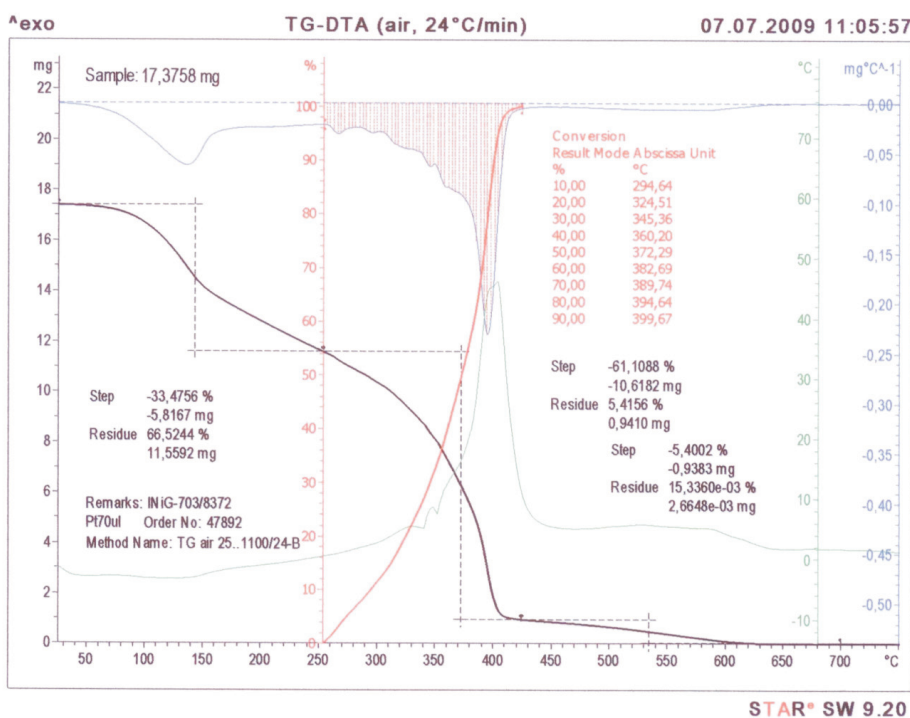

Rys. 2. Krzywe TG, DTG i DTA dodatku detergentowego nr 2

Rys. 3. Krzywe TG, DTG i DTA dodatku detergentowego nr 3

Rys. 4. Krzywe TG, DTG i DTA dodatku detergentowego nr 4

otaczającą próbkę może wpływać na obniżenie temperatury rozkładu badanych substancji, jednak wykonanie pomiarów w atmosferze gazu obojętnego nie odzwierciedlałoby warunków panujących w układzie wtrysku paliwa i w komorze spalania silnika. Istotny wpływ na uzyskane wyniki może mieć również materiał, z którego wykonane są naczynka

obserwuje się 50-proc. (*m/m*) rozkład termiczny wszystkich badanych substancji (372,29÷394,52°C) jest znacznie węższy niż w przypadku rozkładu 10% (*m/m*) masy substancji aktywnych (294,64÷350,65°C). Najwyższą temperaturą rozkładu 50% (*m/m*) masy substancji aktywnej charakteryzuje się próbka Detergent 2.

pomiarowe – platyna zazwyczaj katalizuje procesy utleniania substancji organicznych, jednak w pomiarach substancji ciekłych nie stosuje się materiałów ceramicznych o wysokiej porowatości, absorbujących badaną substancję. W przeprowadzonych pomiarach ograniczono do minimum wpływ na uzyskane wyniki wielkości efektów cieplnych (odpowiadających za sygnały DTA) oraz przewodnictwa cieplnego i pojemności cieplnej próbki, poprzez zastosowanie niewielkich naważek badanych dodatków.

W tabelicy 1 zestawiono wyznaczone w pomiarach termogravimetrycznych temperatury, charakteryzujące wybrane wartości ubytku masy badanych próbek.

Na podstawie otrzymanych wyników badań termogravimetrycznych stwierdzono, że rozkład termiczny substancji aktywnej dodatku Detergent 2 rozpoczyna się w najwyższej temperaturze; 10-proc. (*m/m*) ubytek masy substancji aktywnej tego dodatku obserwowany jest w temperaturze 350,65°C. W przypadku dodatków Detergent 1 i Detergent 3; 10-proc. (*m/m*) rozkład substancji obserwowany jest odpowiednio w temperaturach 344,10°C i 344,01°C, natomiast w przypadku dodatku handlowego Detergent 4 – 10% (*m/m*) masy substancji aktywnej ulega przemianom chemicznym w temperaturze do 294,64°C, czyli niższej o ponad 50°C niż w przypadku dodatku Detergent 2.

Zakres temperatur, w którym obserwuje się 50-proc. (*m/m*) rozkład termiczny wszystkich badanych substancji (372,29÷394,52°C) jest znacznie węższy niż w przypadku rozkładu 10% (*m/m*) masy substancji aktywnych (294,64÷350,65°C). Najwyższą temperaturą rozkładu 50% (*m/m*) masy substancji aktywnej charakteryzuje się próbka Detergent 2.

Tablica 1. Temperatury wybranych wartości ubytku masy badanych próbek

Ubytek masy [% (m/m)]	Temperatura [°C]			
	Detergent 1	Detergent 2	Detergent 3	Detergent 4 (dodatek handlowy)
10	344,10	350,65	344,01	294,64
20	359,11	367,15	359,88	324,51
30	367,98	377,77	369,85	345,36
40	374,58	386,57	377,55	360,20
50	379,68	394,52	383,52	372,29
60	383,33	401,40	387,40	382,69
70	385,98	407,05	390,09	389,74
80	388,32	412,21	392,45	394,64
90	390,95	418,12	395,11	399,67

W zakresie temperatur od 390,95°C do 418,12°C przemianom chemicznym ulega 90% (m/m) substancji aktywnych wszystkich badanych próbek. Najniższą temperaturą rozkładu 90% (m/m) masy substancji aktywnej charakteryzuje się próbka Detergent 1, natomiast najwyższą – próbka Detergent 2. Próbką o najniższej temperaturze rozkładu 10% (m/m) i 50% (m/m) masy substancji aktywnej charakteryzuje się stosunkowo wysoką temperaturą ubytku 90% (m/m) masy tej substancji.

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że najwyższą stabilność termiczną posiada dodatek zawierający 1,58% (m/m) azotu całkowitego (Detergent 2), a nieznacznie gorszą odporność termiczną – dodatek zawierający 2,62% (m/m) tego pierwiastka (Detergent 3). Stosunkowo niską stabilnością wyróżnia się dodatek zawierający 3,90% (m/m) azotu (Detergent 1), natomiast handlowy dodatek detergentowy (Detergent 4), zawierający 3,25% (m/m) azotu, charakteryzuje znacznie niższa

(niż dla zsyntezowanych dodatków) temperatura, w której rozpoczyna się proces rozkładu substancji aktywnej – i równocześnie znacznie wolniejsze tempo przemian termicznych.

Zarejestrowane krzywe różnicowej analizy termicznej DTA charakteryzują intensywne maksima występujące w zakresie temperatur 250÷420°C oraz minima (o bardzo niskiej intensywności) obserwowane w zakresie 100÷200°C. Intensywne maksima na krzywych DTA ilustrują przemiany substancji aktywnych badanych dodatków o charakterze egzotermicznym. W temperaturach powyżej 250°C

następuje utlenianie organicznych substancji aktywnych dodatków, w atmosferze powietrza przepływającego przez układ pomiarowy. Krzywe DTA dodatków Detergent 1 oraz Detergent 3 charakteryzują pojedyncze efekty egzotermiczne; w przypadku dodatku Detergent 2 obserwowane są 3 etapy procesu rozkładu, natomiast handlowy dodatek detergentowy Detergent 4 charakteryzuje kilka, następujących po sobie efektów egzotermicznych.

Krzywe DTA dodatków Detergent 1 i Detergent 3 – poza wyraźnymi efektami egzotermicznymi – charakteryzują dodatkowo efekty endotermiczne, związane z procesem odparowania rozpuszczalników, jednak (ze względu na małe ciepło właściwe rozpuszczalników substancji aktywnych dodatków) proces ten charakteryzuje się niewielką intensywnością, której miarą jest pole powierzchni nad krzywą DTA w zakresie temperatur 100÷200°C. Na krzywych DTA dodatków Detergent 2 oraz Detergent 4 efekt ten – w zastosowanych warunkach pomiarów – nie był obserwowany.

Podsumowanie

Na podstawie analizy otrzymanych wyników można stwierdzić, że wszystkie zsyntezowane dodatki charakteryzują się wysokimi temperaturami rozkładu substancji aktywnych, a proces rozkładu tych substancji rozpoczyna się w górnej granicy temperatur osiąganych w końcówkach wtryskiwaczy nowoczesnych silników z bezpośrednim wtryskiem paliwa typu *common rail*.

Początek rozkładu substancji aktywnej handlowego dodatku detergentowego (Detergent 4) obserwowany jest

jednak w temperaturze niższej o około 50°C niż w przypadku dodatków zsyntezowanych w laboratorium TC/INiG. Należy podkreślić, że warunki w jakich przeprowadzono badanie nie odzwierciedlają rzeczywistych warunków panujących w układzie wtrysku paliwa czy też w komorze spalania silnika, zatem uzyskane rezultaty należy interpretować jedynie jako porównanie stabilności termicznej wybranej grupy dodatków w wytypowanych warunkach badania.

Artykuł nadesłano do Redakcji 22.11.2010 r. Przyjęto do druku 13.01.2011 r.

Recenzent: prof. dr Michał Krasodowski

Literatura

- [1] Aleman-Vazquez L.O., Villagomez-Ibarra J.R.: *Fuel, Polyisobutenylsuccinimides as detergents and dispersants in fuel: infrared spectroscopy application*. 80, 965–968, 2001.
- [2] Krasodomski M., Krasodomski W.: *Zastosowanie metod analizy termicznej w badaniach produktów naftowych*. Prace Instytutu Nafty i Gazu nr 159, Kraków 2009.
- [3] Małecki A.: *Wpływ różnych czynników na wyniki pomiarów DTA/DSC/TG*. Materiały konferencyjne – III Szkoła Analizy Termicznej, s. 77–159. Zakopane 2002.
- [4] Pielichowski K.: *Zastosowanie analizy termicznej w badaniu materiałów organicznych*. Materiały konferencyjne – III Szkoła Analizy Termicznej, s. 115–160, Zakopane 2002.
- [5] Schultze D.: *Termiczna analiza różnicowa*. PWN, Warszawa 1974.
- [6] Wesolowski M.: *Thermochimica Acta. Thermal analysis of petroleum products*. 46, s. 21–45, 1981.
- [7] Zgłoszenie pat. US2008/0196586 A1-BASF Aktiengesellschaft, Karl J., Schaper G.: *Use of detergent additives for reducing particle amount in the exhaust gas of direct injection diesel engines*.
- [8] Zgłoszenie pat. WO2009/040586A1 – INOSPEC LIMITED, Macmillan J.A.: *Additives for Diesel Engines*.

Dr Grażyna ŻAK – absolwentka studiów magisterskich i doktoranckich na Wydziale Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Adiunkt w Zakładzie Dodatków i Nowych Technologii Chemicznych Instytutu Nafty i Gazu w Krakowie. Prowadzi prace naukowo-badawcze związane z opracowywaniem technologii wytwarzania oraz badania dodatków i pakietów dodatków do paliw naftowych oraz biopaliw.